

doi The Role of the Khorasani Dialect in the Research and Correction of the Shahnameh, Case Study: Correct Recording of “Gaav Purmayeh/Barmayeh”

  Morteza Omrani¹

Submitted: 2025-06-07 Revised: 2025-07-12 Accepted: 2025-07-13 Published: 2026-03-19 pp.244-275

Abstract

In this article, we have tried to re-read the reading and spelling of “purmaye” in “purmaye /barmaye cow” - who motherhood Fereydu and raised him with her milk - and, according to the narration of “purmaye cow myth” based on the Khorasan dialect, propose an ancient but common meaning. Most Shahnameh scholars have read this word with the spelling “barmaye” and have examined its Avestan and Pahlavi meanings based on this reading.

On the other hand, none of the commentators of the Shahnameh, nor even the general and specialized dictionaries of the Shahnameh, have referred to the meaning that we have given based on the dialectal variant. Among contemporary Shahnameh scholars, Professor Jalal Matini an Iranian scholar, literary critic has correctly chosen the transcription of “Purmaye”, but has not mentioned the meaning in question. In addition to the merit of Professor Matini's contribution, based on the plot of the “Purmaye cow” narrative, in this article, according to the principle of “displacement of myths” and the principle of “originality of speech” by Ferdowsi and the evidence of manuscripts, we have chosen the recording of “Purmaye” and, based on the dialectal variety of Khorasan (Razavi and Southern), we have proposed and examined “Purmaye” in

“Purmaye cow myth” meaning (a cow with a large udder (figuratively full of milk)).

Keywords: Shahnameh, Purmaye /Barmaye cow, Fereydu, Khorasan dialects

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

1. Associate Professor. Department of Persian Language and Literature. payam noor University. Tehran. Iran.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

References:

Persian

- Afshar, Iraj (2011) Bibliography of Ferdowsi and Shahnameh, Fourth Edition, Tehran, Center for the Study of Written Heritage.
- Akbari Mafakher, Arash (2009) "Characterization of Ahriman in the Kingdom of Jamshid," Literary Essays, No. 164, 42nd Year, Spring, pp. 83-113.
- (2016) "The Bull Rider King," Journal of Epic Literature, Volume 12, No. 21, Summer and Autumn, pp. 13-42.
- Omid Salar, Mahmoud (2005) "Allameh Qazvini and the Art of Textual Editing," Baharestan Letter, Sixth Year, Issues One-Two, Winter, Issues 11-12, pp. 189-206.
-(2007) "Thirty-Two Articles on Criticism and Editing of Literary Texts," First Edition, Tehran, Iraj Afshar Endowment Foundation.
- Aydanlou, Sajjad (2011) Khosrowan Notebook, First Edition, Tehran, Sokhan Publications.
- (2012) "The Scroll of Shahnameh Narration," First Edition, Tehran, Behnagar Publications.
-(2015) "Karz: A Word from the Khorasani Dialect in Shahnameh," Journal of Epic Literature, Eleventh Year, No. 20, Autumn and Winter, pp. 11-24.
- Charmagi Omrani, Morteza (2010) "Re-examining a Verse from Shahnameh (Ham or Hum?)," Literary Essays, 43rd Year, No. 1, Issue 168, Spring, pp. 135-146.
- Khaleghi Motlagh, Jalal (1986) "Barmāyeh or Pormāyeh," Iran Nameh Magazine, Fifth Year, No. 2, Winter, pp. 376-377.
- (2010) Notes on Shahnameh, First Edition, Volume Nine, Part One, Tehran, Center for the Great Islamic Encyclopedia.
-(2015) Shahnameh Dictionary, Edited by Fatemeh Mehri and Golaleh Honari, Second Edition, Volume Five, Tehran, Sokhan.
- Rashed Mohassel, Mohammad Taghi (1990) "An Ancient and Dialectal Word in Al-Balagha," Culture Quarterly, Issue Six, pp. 123-135.
-(1998) "Manifestation of Persian Dialects in the Interpretations of the Holy Quran" in the Memorial Volume of Professor Ahmad Ahmadi Birjandi, Khorasan Studies Center, pp.: 151-157.
- Rajai Bokharai, Ahmad Ali (1968) "The Role of Popular Customs and Traditions in Solving Literary Problems: Eskdar/Delu Asia," Journal of the Faculty of Literature of Mashhad, Fourth Year, Spring and Summer, pp.: 103-114.

- Rostgar Fasai, Mansour (1975) "Fereyduin in Shahnameh," Journal of Wisdom and Effort, No. 17, Summer, pp. 37-52.
- Ravaqi, Ali (2011) "Shahnameh Culture," Two Volumes, First Edition, Tehran, Academy of Arts.
- Zalman, Karl G. (2003) Shahnameh Dictionary, translated by Tofigh Sobhani, First Edition, Tehran, Society of Cultural Works and Eminent Figures.
- Zamardian, Reza (2003) "The Role of Dialects in Helping to Eliminate Some Lexical Ambiguities in Ancient Persian Dari Texts," Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Mashhad, Volume 36, Issue 1, Serial 140, pp.: 39-62.
- Sarkarati, Bahman (2006) "Hunted Shadows (Selected Persian Articles) 'Displacement of Myths in Shahnameh'," Second Edition, Tehran, Tahouri Publications.
- Shamisa, Sirous (2022) "Myths and Mythological Figures," First Edition, Tehran, Hermes Publications.
- Sadeghi, Mohsen (2020) "An Introduction to the Ordakoli Dialect," First Edition, Mashhad, Dastur Publishing.
-(2021) "Reflection of a Dialectal Feature in a Verse of Ferdowsi's Shahnameh," Scientific Journal of New Literary Essays, No. 212, Spring, Fifty-Fourth Year, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, pp.: 85-95.
-(2014) "Mary, an Unknown Word in Shahnameh," Lexicography, Nos. 5 and 6, Ordibehesht, pp.: 124-129.
- Sedighian, Mahindokht (2007) "Iranian Mythological-Epic Culture," Volume One, Second Edition, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran.
- Safa, Zabihollah (2000) Epic Poetry in Iran, Sixth Edition, Tehran, Amir Kabir.
- Ferdowsi, Abolqasem (2001) Shahnameh (Bombay Edition 1859 AH) edited and explained by Professor Malek o-Shoara Bahar, compiled by Ali Mir Ansari, First Edition, Eshtad Publications, Tehran.
- (2007) Shahnameh, edited by Jalal Khaleghi Motlagh, Volume One, First Edition, Tehran, Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- (2014) Shahnameh, revised by Jalal Khaleghi Motlagh, Volume One, First Edition, Tehran, Sokhan.
- (2010) Ferdowsi's Shahnameh (a transliteration based on a manuscript from the late 7th or early 8th century AH, belonging to the Saint Joseph Library in Beirut), compiled by Iraj Afshar, Mahmoud Omid Salar, Nader Matlabi Kashani with an introduction by Jalal Khaleghi Motlagh, Tehran, Tahouri Publications.
- (2005) Ferdowsi's Shahnameh, (photo print based on the manuscript in the British Library known as the London Shahnameh), transliterated by Iraj Afshar, Mahmoud Omid Salar, Tehran, Khosheh Printing House.
- (1990) Ferdowsi's Shahnameh (photo print based on the manuscript in the National Library of Florence dated 614 AH) with an introduction by Ali Ravaqi, Tehran, University of Tehran Publications.
- Kazazi, Mir Jalal al-Din (2013) Ancient Letter (Editing and Reporting Ferdowsi's Shahnameh), Volume One, Eighth Edition, Tehran, SAMT Publications.

- Kia, Sadeh (2011) Dictionary of Sixty-Seven Iranian Dialects, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Gardizi, Abu Saeed Abd al-Hayy (1968) Zain al-Akhbar, edited by Abd al-Hayy Habibi, Tehran, Iran Culture Foundation Publications.
- Matini, Jalal (1990) "Fereydun and the Land of the Sun," Iranology Journal, Second Year, No. 1, pp. 158-177.
-(1985) "Various Narratives about the Childhood and Youth of Fereydun," Iran Nameh Magazine, Year Four, Issue One, Autumn, pp. 87-132
-(1968) "Gozdam, Kozdam?" Journal of the Faculty of Literature, University of Mashhad, Year Four, Spring and Summer, pp. 1-13.
- Majmal al-Tawarikh wal-Qisas (2000) (Photographic manuscript dated 1372 AH, Berlin State Library), translated by Iraj Afshar and Mahmoud Omid Salar, Tehran, Khosheh Printing House.
- Mokhtarian, Bahar (2008) "The Bull of Barmayeh, the Bull-headed Club, and the Forehead Moon," Academy Letter, Tenth Volume, No. 2, Serial No. 38, pp. 125-135.
- Mazdapour, Katayoun (1997) "Zahhak and Fereydun," Conference (Fifty-five Research Essays), edited by Iraj Afshar and Hans Robert Roemer, First Edition, Tehran, Toos Publications, pp. 633-645.
- Monshizadeh, Davood (1986) "A Few Notes on the Article about Fereydun," Iran Nameh Magazine, Year Five, Issue Two, Winter, pp. 377-379.
- Molaei, Changiz (2010) "Review of Narratives Related to Zahhak and the Bull of Barmayeh in Iranian Texts," Academy Memo, Year Eleven, No. 3, Serial No. 43, pp. 107-128.
- Naygeli, Mohammad Sharif (2018) Comprehensive Scroll of Naqqali (Qajari Comprehensive Scroll), edited by Farzad Ghaemi, Second Edition, Mashhad, Be Nashr Publications.
- Yahaghi, Mohammad Jafar (1996) Dictionary of Myths, Second Edition, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies and Soroush, Tehran.
- (2017) Dictionary of the Toon Dialect (Ferdows), First Edition, Tehran, Academy of Persian Language and Literature.
- (2017) "Another Strand to the Rope: Correcting Verses from the Shahnameh," in Arj-e Kherad (Festschrift for Professor Jalal Khaleghi Motlagh), edited by Farhad Aslani and Masoumeh Pour Taghi, Tehran, Morvarid, pp. 561-573.

- English
- Monier- Williams, M.(1899) A Sanskrit-English Dictionary.Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages (New Edition) Oxford: Clarendon Press.
- Macdonell,A.A. (1917) A Sanskrit Grammar for Student. Oxford : Clarendon Press.
- Macdonell, A. A.(1929). A Practical Sanskrit Dictionary. Landon: Oxford University Press.
- Mayrhofer,M.(1992). Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen (Vol. 2). Heidelberg: Carl Winter.

Studies

Original Paper

Report and Review

- Turner, R.L. (1966). A Comparative Dictionary of the Indo- Aryan Languages (Vol. 1). London: Oxford University Press.
- Bohtlingk, O., & Roth, R. (1855-1845). Sanskrit- Worterbuch (Vol. 5). St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences.
- Watkins, C. (2011) the American Heritage Dictionary of Indo – European Roots (3rd ed). Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

doi نقش آفرینی گویش خراسانی در تحقیق و تصحیح شاهنامه

مورد مطالعه: ضبط صحیح «گاو پُرمایه / بَرمایه»

مرتضی عمرانی^۱

از صفحه ۲۴۴ تا صفحه ۲۷۵ تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

چکیده

در تصحیح متن شاهنامه فردوسی، قرائت و ضبط «پُرمایه» در «گاو پُرمایه / بَرمایه» - که فریدون را دایگی کرده و او را به شیر خود پرورانده است - برپایه گویش خراسانی، معنایی کهن و رایج دارد. فردوسی، سخنوری خراسانی است و در خوانش شاهنامه به این نکته باید پیوسته توجه داشت. شاهنامه پژوهان، این واژه را «بَرمایه» خوانده و برپایه این انتخاب، معنای اوستایی و پهلوی بَرمایه را مورد بررسی قرار داده‌اند. شارحان شاهنامه و فرهنگ‌های عمومی و تخصصی مربوط به آن، به معنایی که بر اساس گونه گویشی خراسان، بدست می‌آید اشاره نکرده‌اند. از بین شاهنامه‌شناسان معاصر، استاد جلال متینی بدرستی، ضبط «پُرمایه» را برگزیده اما به معنای مطرح در این نوشتار، اشاره نکرده‌اند. ضمن فضل تقدّم استاد متینی مبنی بر طرح روایت «گاو پُرمایه»، در این مقاله، بر اساس اصل «جابجایی اساطیر» و اصل «اصالت سخن» فردوسی و دلایل نسخه‌شناسی، ضبط «پُرمایه»، ارجح و براساس گونه گویشی خراسان (رضوی و جنوبی)، «پُرمایه» را در «گاو پُرمایه» به معنی گاوی که دارای پستان بزرگ و مجازاً پرشیر است، شناخته ایم.

کلیدواژه‌ها: شاهنامه، گاو پُرمایه / بَرمایه، فریدون، گویش‌های خراسان، تصحیح

Cite this article: Morteza Omrani. (2026). The Role of the Khorasani Dialect in the Research and Correction of the Shahnameh, Case Study: Correct Recording of "Gaav Purmayeh/Barmayeh". Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). Vol-5, Issue-1, 248-279. <https://doi.org/10.22034/crc.2025.528935.1194>

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه پیام نور، تهران. ایران.

مقدمه

فردوسی در ضمن حوادث دوران کودکی فریدون در شاهنامه از گاوی سخن به میان آورده که وی را به مدت سه سال شیر داده است. داستان فریدون و اینکه جانوری، دایگی او را برعهده دارد «یکی از طرح‌های اساطیری است که به صورت موتیف‌های اساطیری تکرار می‌شوند؛ در بسیاری از داستان‌های اساطیری و عامیانه، قهرمان داستان را جانوری می‌پرود.» (شمیسا، ۱۴۰۱: ۲۶) مادر فریدون آنگاه که شوهرش به دست روزبانان ضحاک کشته می‌شود، فرزند را به مرغزاری می‌برد که این گاو در آنجا بوده است و نگهبان مرغزار می‌پذیرد که از شیر آن گاو نغز، کودک را بپرورد. در نهایت ضحاک از جایگاه گاو و فریدون آگاه می‌شود و گاو فریدون را با دیگر چهارپایان آن مرغزار می‌کشد و مرغزار را ویران می‌کند.

فردوسی در داستان کودکی فریدون لفظ «برمایه / پرمایه» را در پنج بیت به کار برده است. در یکی از این پنج بیت، نام گاو فریدون «برمایه» ذکر شده است:

همان گاو کش نام، «برمایه» بود / ز گاوان ورا برترین پایه بود

(خالقی، ۱۳۸۶، ۱/ ۶۲: بیت ۱۱۴)

ولی در چهار بیت دیگر لفظ «برمایه» پس از کلمه «گاو» بدین صورت آمده است:

یکی «گاوِ بُرمایه» خواهد بدن / جهانجوی را دایه خواهد بُدن

(همو، ۱/ ۶۱: بیت ۱۰۱)

کجا نامور «گاوِ بُرمایه» بود / که نابسته برتنش پیرایه بود

(همو، ۱/ ۶۳: بیت ۱۲۶)

خبر شد به ضحاک یک روزگار / از آن «گاوِ بُرمایه» و مرغزار

بیامد از آن کینه چون پیل مست / مرآن «گاوِ بُرمایه» را کرد پست

(همو، ۱/ ۶۴: ابیات ۱۴۸-۱۴۹)

باردیگر زمانی است که فریدون از مادر سرگذشت خود را را می‌پرسد و مادر در سخن خود به پرورش او با شیر آن گاو طاووس رنگ اشاره می‌کند:

یکی گاو دیدم چو باغ بهار / سراپای نیرنگ و رنگ و بهار ...

ز پستان آن گاو طاووس رنگ / برافراختی چون دلاور پلنگ

(خالقی، ۱۳۸۶، ۱ / ۶۵: ابیات ۱۶۶ و ۱۶۹)

و باز بار دیگر هنگامی است که فریدون وارد کاخ ضحاک شده و با شهرناز و ارنواز از کشته شدن «گاو برمایه» به دست ضحاک سخن می‌گوید:

همان «گاو برمایه» کیم دایه بود ز پیکر تنش همچو پیرایه بود

(خالقی، ۱ / ۷۶، بیت: ۳۴۳)

پیشینه پژوهش

درباره ضبط این واژه (برمایه / پرمایه) مقالات متعددی نوشته شده است که اغلب پژوهندگان ضبط (برمایه) را برگزیده و بر مبنای روایت و معنای اوستایی و پهلوی، آن را کاویده اند؛ فقط دکتر متینی قرائت و ضبط (پرمایه) را پیشنهاد داده و براین مبنا آن را مورد بررسی قرار داده است. مقالاتی که درباره «گاو پرمایه / برمایه» نوشته شده است، به قرار زیر است:

متینی، جلال (۱۳۶۴) «روایات مختلف درباره دوران کودکی و جوانی فریدون»، مجله ایران نامه، سال چهارم، شماره اول، پاییز، صص: ۸۷-۱۳۲. نویسنده این مقاله، پیشنهادی درباره کلمه «برمایه» در شاهنامه فردوسی داده و پیشنهاد ضبط «پرمایه» را مطرح کرده است. متینی یکی از نخستین کسانی است که ضبط «پرمایه» را پیشنهاد داده اما نکته ای که به آن نپرداخته، عدم اشاره به معنای رایج و کهن آن درگوشی های خراسان است.

مختاریان، بهار (۱۳۸۷) «گاو برمایه، گرز گاو سر و ماه پیشانی» نامه فرهنگستان، دوره دهم، ش ۲، شماره مسلسل ۳۸، صص ۱۲۵-۱۳۵. مختاریان درین مقاله کوشیده است تا از سویی، پیوند گاو برمایه با ویژگی دایگی آن در داستان فریدون با گاو داستان «ماه پیشانی» توضیح داده شود و از سویی دیگر، نمادهای به کاررفته در این داستان، ریشه‌یابی گردد. مختاریان درین مقاله نشان می‌دهد که ماه و گاو، با هم پیوند تنگاتنگ دارند و در داستان «ماروت‌ها در داستان فریدون» و «ماه پیشانی»، گاو در نقش دایه‌ای ظاهر شده که جنبه زنانه دارد. این مقاله با توجه به ضبط برمایه در «گاو برمایه» سعی کرده با توجه به صفت رنگین بودن این گاو به عنوان دایه، این گاو را در افسانه‌های پریان هم مورد کاوش قرار دهد. نویسنده مقاله، بیشتر مفهوم اسطوره‌ای «گاو برمایه» را مورد توجه قرار

داده، به ضبط و معنای مورد بحث ما اشاره‌ای نکرده است.

مولائی، چنگیز (۱۳۸۹) «بررسی روایات مربوط به ضحاک و گاو برمایه در متن‌های ایرانی»، نامه فرهنگستان، سال یازدهم، ش ۳، شماره مسلسل: ۴۳، صص ۱۰۷-۱۲۸. مولائی در بخش دوم مقاله، «گاو برمایه» و «نگهبان مرغزار» را تجسم دگرباره‌ای از گاو یکتا آفریده و نگهبان این گاو را سایه‌ای از انسان نخستین، بر پایه معتقدات زرتشتیان دانسته است. نام خاص برمایه یا برمایون را در متون پهلوی مورد کاوش قرار داده و نظر مستشرقینی همچون: گلدنر، دارمستتر، بارتولومه و دوشین‌گیمن را درباره معنای صفت «baremaiaona» که در اوستا آمده، مورد بررسی قرار داده و در نهایت، معنای برمایون را «کسی که از فرد نابالغ مراقبت می‌کند» دانسته است. مولائی ضبط و معنای «پرمایه»، که موضوع مقاله حاضر است، مورد توجه قرار نداده است.

اکبری مفاخر، آرش (۱۳۹۵) «شاه گاو سوار» پژوهشنامه ادب حماسی، دوره ۱۲، شماره ۲۱، تابستان و پاییز، صص ۱۳-۴۲. این مقاله صرفاً به بحث گاو سواری فریدون در متون پهلوی، اوستایی و گورانی توجه کرده و با بحث مانحن فیه در مقاله حاضر و اینکه گاو فریدون، برمایه بوده یا پرمایه اشاره‌ای نکرده است.

پژوهندگان می‌توانند درباره وجوه اساطیری «گاو پرمایه / برمایه / برمایون» و ارتباط آن با داستان فریدون علاوه بر موارد فوق، در کتب تاریخی و مقالات مرتبط مراجعه کنند. (مزداپور، ۱۳۷۶: ۶۳۳-۶۴۵؛ رستگار فسائی، ۱۳۵۴: ۳۷؛ خالقی مطلق، ۱۳۶۵: ۳۷۶؛ منشی زاده، ۱۳۶۵: ۳۷۷؛ متینی، ۱۳۶۹: ۱۶۰؛ اکبری مفاخر، ۱۳۸۸: ۸۳؛ سرکاراتی، ۱۳۷۸: ۲۱۳)

آراء مصححان و شارحان شاهنامه

اغلب پژوهندگان درباره ضبط این واژه و معنای آن، بر پایه روایت پهلوی و اوستایی آن، «برمایه / برمایون» را معنی و شرح کرده‌اند. «با توجه به طرز کاربرد این لفظ در متون پیش از اسلام «مسلم می‌گردد که فرالاوی و دقیقی و مؤلف غرملوک الفرس و شمس فخری بر خلاف فردوسی صورتی نزدیک به ضبط باستانی این کلمه را بکار برده‌اند.» (متینی، ۱۳۶۴: ۱۱۵) «درست است که نام گاو در متون اوستایی و پهلوی و در شعر فرالاوی، دقیقی و در ضبط لغت فرس و غرر اخبار ملوک فرس به صورت «برمایون» است و نیز درست است که لفظ برمایون در بحر متقارب شاهنامه نمی‌گنجد و فردوسی به ضرورت بایستی آن را به صورتی تغییر می‌داده که برمایه، بهترین راه حل آن به شمار می‌رود؛ ولی آیا فردوسی از همه این سوابق آگاه بوده است؟ و آیا او برمایه را در هر پنج بیت به عنوان اسم خاص به کار برده است. (همو: ۱۱۵).

پیش از پرداختن و به دست دادن معنای پیشنهادی «پرمایه»، سابقه این واژه را در کتب تاریخی و در فرهنگ‌های شاهنامه و شروح مرتبط، مورد بررسی قرار می‌دهیم:

الف: در کتب تاریخی

در کتاب‌های کهن چون تاریخ گردیزی و مجمل‌التواریخ والقصص درباره این گاودایه در حوادث دوران کودکی فریدون چیزی نوشته نشده است. (گردیزی، ۱۳۴۷: ۴-۵؛ مجمل‌التواریخ والقصص، ۱۳۷۶: برگ ۱۶) جدای ازین دو کتاب در «کتبی همچون تاریخ طبری، مروج الذهب، التنبیه والاشراف مسعودی، تاریخ بلعمی، آثارالباقیه، گرشاسپ‌نامه اسدی و تاریخ طبرستان ابن اسفندیار ... درباره دوره کودکی و جوانی وی تقریباً چیزی بیان نشده است.» (متینی، ۱۳۶۴: ۱۰۴-۱۰۵)

در ادامه، ضبط و خوانش «برمایه» در شروح شاهنامه آورده می‌شود:

ب: یافته‌های تایید کننده ضبط «برمایه»

در شروح شاهنامه

کزازی این واژه را «برمایه» خوانده و ذیل معنای آن آورده است: «برمایه در اوستایی، برمایئونه بوده است که چونان برنام یا ویژگی گاوی به کار برده شده است و ریشه و معنای بنیادین آن روشن و دانسته نیست. این واژه در بافتاری معنایی کاربرد یافته است که در آن، سخن از پیگرد و گریز و پناهجویی است.» (کزازی، ۱۳۹۲: ۱/۳۶۱)

برخی دیگر از شاهنامه پژوهان «گاو برمایه» را «تجسمی زمینی از واژغنه، سیمرغ و انسان گاو سوار می‌دانند که دارای برترین پایه و سرشار از رنگ‌ها و نقش‌هاست و می‌تواند پیکری برای فرّه باشد ... گاو برمایه نیز فرّه جمشید را با شیرش به فریدون منتقل می‌کند. در این راستا اهریمن، دیوان و ضحاک نیز در این اندیشه هستند که او را بکشند.» (اکبری مفاخر، ۱۳۸۸: ۹۰-۹۱)

مولائی درباره «برمایه» نام خاص این گاو را از صفتی دانسته که در اوستا در توصیف گاو نر حامی ایزد بانوی ثروت و خواسته به کار رفته است. (مولائی، ۱۳۸۹: ۱۲۱) مولائی در ادامه مقاله خود نظر مستشرقینی همچون بارتولومه، گلدر، دارمستتر و دوشن گیمن را نقل و نقد کرده و در نهایت نظر خود را اینگونه بیان می‌کند که: «... من برخلاف نظر بارتولومه، تصور می‌کنم ستاک این واژه «برمایون» (مختوم به صامت) بوده که فقط صرف ستاک‌های مختوم به - منتقل شده است. این ستاک می‌تواند مرکب از دو جزء «برم» و «یون» باشد: جزء اول احتمالاً با پسوند (م) از ریشه «بر» مشتق است که معنی اصلی آن «بردن، حمل کردن» است اما در اوستا توسع معنایی یافته و علاوه بر مفهوم اصلی، در معانی گوناگون از جمله: «نگهداری کردن، مراقبت کردن»، به کار رفته است ... بر این اساس «برم» هم می‌تواند به معنی «مراقب، نگهدارنده» باشد. اما جزء دوم خود متشکل است از حرف نفی و واژه «یون» که به معنی «جوان» که مجموعاً به معنی «نابالغ» است. بر اساس این وجه، اشتقاق واژه

«برمایون» را می‌توان «آنکه از فرد نابالغ مراقبت می‌کند، معنی کرد و هرگاه این اشتقاق پذیرفته شود، شاید بتوان درباره رابطه فریدون با گاو برمایه یا برمایون توجیه بهتری یافت و چنین انگاشت که این صفت، به لحاظ معنایی که داشته، در دوره بعدی به عنوان اسم علم برای نامیدن گاوی به کار رفته که فریدون را دایگی کرده است.» (همان: ۱۲۲)

یا حقی «برمایون» را با همین قرائت، اینگونه توضیح می‌دهد: «نام گاوی که فریدون را در کودکی شیر داد و بعدها فریدون بر آن سوار می‌شد.» (یا حقی، ۱۳۷۵: ۱۲۵)

خالقی مطلق در توضیح این واژه می‌گوید: «صورت این نام در پهلوی برمایون است و چون در خط پهلوی برخلاف خط فارسی در کتابت میان بای فارسی و بای تازی فرق است پس مترجمان خدای نامه به فارسی، بایست این نام را درست خوانده باشند.» (خالقی مطلق، ۱۳۶۵: ۳۷۶)

«از آنجا که در پهلوی میان حرف «ب» و «پ» تفاوت است، می‌توان گفت که در فارسی نیز حرف یکم این نام را «ب» خوانده و نوشته‌اند و نه «پ». پس محتمل است که فردوسی نیز آنرا با «ب» نوشته بوده و فقط چون در وزن متقارب نمی‌خورده، آنرا به گونه «برمایه» کوتاه کرده است.» (خالقی مطلق، ۱۳۸۹: ۹ / بخش یکم: ۷۸-۷۹)

منشی زاده بر خلاف نظر استاد خالقی، گفته ایشان را نقد کرده، می‌گوید: «...تبدیل برمایون به برمایه کار فردوسی نیست، زیرا او می‌توانسته {o} را کوتاه کند و در متقارب خود بگنجانند، چنان که در بسیاری از نام‌ها کرده است، ... و اگر کتایون در برابر برمایون تبدیل به کتایه نشده، برای این است که دو سیلاب بلند و یک کوتاه ندارد و نه سه سیلاب کشیده.» (منشی زاده، ۱۳۶۵: ۳۷۸)

خالقی مطلق در اظهار نظری نام این گاو را «گاو برمایون» دانسته است نه «برمایون» تنها؛ آنجا که گوید: «گویا در فارسی نام این گاو، تنها برمایون نبود، بلکه به گاو برمایون شهرت داشت و گرنه چه دلیلی دارد که ثعالبی در ترجمه عربی خود در هر دوبار که از این گاو نام می‌برد لفظ فارسی گاو را هم بیاورد... بنابراین صورت گاو برمایه در چهار مثال و یک مثال کوش نامه نیز صورت کوتاه شده همان «گاو برمایون» است که در ترجمه ثعالبی آمده است و محتملا به همین صورت در شاهنامه ابومنصوری و حتی در اصل پهلوی بوده...» (همو، ۱۳۶۵: ۳۷۶-۳۷۷) البته استاد دکتر متینی برخلاف نظر استاد خالقی، آورده است: «اگر «برمایه» را در شاهنامه نام گاو بدانیم، معلوم نیست چرا در متون دیگری که تحت تاثیر شاهنامه یا روایت اصلی شاهنامه بوده‌اند، نام گاو را ذکر نکرده‌اند، از جمله بنداری در ترجمه شاهنامه فردوسی به عربی، با آنکه در این داستان زیبایی گاو فریدون را یاد کرده حتی یک بار هم از نام گاو، ذکری به میان نیاورده است. در حالی که بنداری بیست و دوبار «رخش» نام اسب رستم و یک بار نیز شبداز (شبدیز) را در ترجمه خود ذکر کرده است. و چنین است حبیب‌السیر و روضه‌الصفاء که در آن دو هم، نام گاو فریدون

ذکر نگردیده است. فردوسی و دیگر شاعران و نویسندگان فارسی زبان اسم عام یا اسم جنس چهار پایان را به اسم خاص آنها اضافه نکرده و ترکیباتی نظیر «اسب رخس» به کار نبرداند تا این طرز استعمال خود قرینه‌ای باشد بر صحت کاربرد «گاو برمایه». (متینی، ۱۳۶۴: ۱۲۶)

آیدنلو در شرح خود بر این بیت، همان گفته‌های استاد خالقی مطلق را آورده، می‌گوید: «گاو برمایه: در اوستا «برمایونا» به معنای گاونر است... احتمالاً فردوسی آن را برای اینکه در بحر متقارب بگنجاند به صورت «برمایه» کوتاه کرده است.» (آیدنلو، ۱۳۹۰: ۷۰۴)

تا به اینجا، دستاوردهای پژوهندگان شاهنامه، در باب خوانش «برمایه» برمبنای روایت اوستایی و پهلوی آن، آورده شد. ما در ادامه، بر پایه روایت و ضبط «پرمایه»، ابیات مورد بحث را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

ج: یافته‌های تایید کننده ضبط «پرمایه»

در شروح شاهنامه

عزیز الله جوینی «پرمایه» را در ابیات مورد بحث در «معنای گرانبها و سودمند» آورده است. اما در یک مورد که به فتح اول ضبط شده «برمایه» در بیت (همان گاو کش نام برمایه بود) اسم خاص گرفته است. (جوینی، ۱۳۹۴: ۳۳۱، ۳۲۸، ۳۲۷/۱)

ذبیح الله صفا در ضبط این واژه، «پرمایه» را برمی‌گزیند (صفا، ۱۳۷۹: ۴۶۱) و در جایی دیگر گوید: «از گاو پرمایه در اوستا و آثار پهلوی تا آنجا که اطلاع دارم سخنی به میان نیامده است. گاو پرمایه شاهنامه در آثار فارسی گاه به شکل پرمایون دیده می‌شود. اما به عقیده من میان این گاو پرمایه یا گاو پرمایون با نام پدر فریدون در متون پهلوی یعنی «پرگاو» که به معنی دارنده گاو بسیار است ارتباط بسیار نزدیکی وجود دارد و یا اقلاً وجود کلمه گاو در اسامی نیاکان فریدون، مایه پیدا شدن داستان گاو پرمایه در روزگاران اسلامی شده است.» (همان: ۴۶۷)

شمیسا در اسطوره گاو، ضبط «پرمایه» را برمی‌گزیند و می‌گوید: «به نظرم فردوسی، پرمایه به معنی پر از رنگ می‌خواند.» (شمیسا، ۱۴۰۱: حاشیه ص ۲۲۸) و در ادامه گوید: به نظر من «پر، پرا» (پیشوند) به معنی پیشین و نخستین و مایه همان ماده یا ماذه (ذ به ی بدل می‌شود) است. روی هم یعنی ماده اولیه، مایه نخستین یا مادر اول است. پرمایه به صورت پرمایون هم آمده است. مایون همان مادیان یا ماذیان است ماده به اضافه «ان» نسبت: مادیان نخستین، مادر اول، مادر عظمی.» (همان: ۲۲۸)

مزداپور درباره این گاو می‌گوید: «گاو برمایون در شاهنامه به شکل «گاو پرمایه» در می‌آید» (مزداپور، ۱۳۷۶:

۶۴۴)

متینی برای نخستین بار به صورت مفصل، ضبط «پرمایه» را برمی‌گزیند و می‌گوید: «این حقیقت را نیز نباید از نظر دور داشت که فردوسی به طور کلی شاهنامه را براساس روایات شفاهی که پیش از وی به زبان فارسی دری به قید کتابت در آمده بوده است به نظم کشیده نه با تکیه بر متون پهلوی، و بدیهی است که در نقل این گونه روایات از نسلی به نسل دیگر تغییرات مختلفی به وجود می‌آید که آنها را از صورت اصلیشان دور می‌سازد.» (متینی، ۱۳۶۴: ۱۲۵) بنابرین «آیا نمی‌توان پذیرفت همچنان که مآخذ روایت کودکی فریدون در شاهنامه فردوسی با روایت کوش نامه کاملا متفاوت بوده است، روایت فردوسی درباره گاو دایه فریدون نیز با روایت فرالوی و دقیقی و شمس فخری کاملا تطبیق نمی‌کرده است؟ در روایت این سه تن، نام گاو فریدون «برمایون» ذکر شده بوده است، ولی در روایت فردوسی لفظ «پرمایه» را در چهار مورد به عنوان صفت گاو به کار برده است. و در بیتی هم که آن را به عنوان اسم خاص و نام گاو آورده (همان گاو کش نام پرمایه بود) با توجه به صفت پرمایگی گاو فریدون، صفت «پرمایه» را به جای اسم خاص و نام گاو آورده باشد اگر به روایت کوش نامه توجه کنیم می‌بینیم که بر اساس آن روایت نیز دو دایه به مدت سه سال مشترکا فریدون را شیر می‌داده‌اند. پس در این روایت هم با آنکه پرورش فریدون با شیر گاو نیست، باز موضوع زیادی شیر مطرح است، همچنانکه در شاهنامه هم فریدون سه سال از شیر گاو مورد بحث تغذیه کرده است. در نتیجه آیا نمی‌توان گفت فردوسی این کلمه را در هر پنج مورد «پرمایه» می‌خوانده است و همه فارسی‌زبانان باسواد ایرانی و از جمله اسدی طوسی در قرون پیشین، این کلمه را ولو با بای تازی نوشته شده بوده‌است، با بای فارسی و به ضم اول «پرمایه» می‌خوانده‌اند و چون نوبت به غیر ایرانیان فارسی‌دان و فارسی‌خوان در شبه قاره هند می‌رسد، آنان صورت مکتوب این کلمه یعنی «برمایه» را در نسخه‌هایی که با بای تازی نوشته شده بوده است، صورت اصلی آن پنداشته‌اند و آن را «برمایه» تلفظ و در کتاب‌های لغت خود ضبط کرده باشند، بخصوص که آنان با کلمه «برمایون» با بای تازی در شعر دو سه تن از شعرا نیز آشنایی داشته‌اند، و سپس محققان معاصر با آگاهی از ضبط این لفظ در اوستایی و پهلوی، بر تلفظ این کلمه با بای تازی، به کسر یا به فتحه اول، تاکید کرده و ضبط «پرمایه» را نادرست خوانده باشند.» (متینی، ۱۳۶۴: صص ۱۲۵-۱۳۰)

در فرهنگ‌ها

متینی براین باور است که با توجه به اینکه اسدی در لغت فرس «برمایه» را با ذکر معنی و شاهدهی نیاورده، اظهار نظر می‌کند که «... اسدی «برمایه» را با «بای» تازی قرائت نکرده بلکه با «بای» فارسی و «پرمایه» می‌خوانده است.» (متینی: ۱۲۸) البته در برخی نسخ خطی این فرهنگ، این کلمه به شکل «پرمایه» کتابت شده است. ضبط این واژه در برخی از ضبط‌های نسخ «مدارالافاضل» (تألیف ۱۰۰۱ ق) بصورت «پرمایه» نوشته شده است.

در فرهنگ آندراج (تالیف ۱۳۰۶ ق) مؤلف آن اظهار نظر کرده که بهتر است «برمایه» را «پرمایه» بخوانیم

یعنی «پرمايه که شیر بسیار داشته و می‌داده» است. در فرهنگ انجمن آرای ناصری (تالیف نیمه دوم قرن ۱۳ ق که در ایران تالیف شده، لفظ «بُرمايه» را مبدل «پرمايه» (به معنی پرشیر) دانسته است. (همان: ۱۲۸)

این واژه، در فرهنگ ولف (تالیف ۱۹۳۶ م) و فرهنگ شاهنامه شفق (تالیف ۱۳۲۰ ش) بصورت «پرمايه» آمده است. (همو: ۱۱۲-۱۱۳) دهخدا در لغت نامه این کلمه را « مرکب دانسته به معنی صاحب مایه بسیار». (دهخدا ذیل برمايه)

د: یافته‌های تایید کننده هر دو ضبط «پُرمايه / بَرمايه»

سایر فرهنگ‌ها:

در سایر فرهنگ‌های تخصصی شاهنامه، بدون ترجیح ضبط گاو «پُرمايه» یا «بَرمايه» صرفاً به اینکه او به فریدون شیر داده، اکتفا شده است:

بَرمايه / پُرمايه:

نام گاوی است که به فریدون شیر می‌داد، اما ضحاک او را کشت... در بندهشن پس از ذکر سلسله نسب فریدون، آمده که ضحاک «پورترا» را بکشت. اگر قبول کنیم که پور ترا به معنی پور گاو (پسر گاو یا گاو نخستین) نام یکی از قبائل آریائی پیش از آتبین بوده، می‌توانیم باور کنیم که «پور گاو» در داستان‌ها معکوس گردیده و به صورت «گاو پور» در آمده است و آنگاه «گاو پور مایه» و «گاو پر مایون» شده است... اما این واژه در کلمات مرکب در زبان پهلوی به صورت «پور» تلفظ می‌شود... و احتمالاً واژه «پور» در «پورترا» باید به همین معنی باشد و شاید مراد از نخستین قبیله‌ای بوده که گاو را اهلی کردند... (شهیدی مازندرانی، ۱۳۷۷: ۱۳۳-۱۳۴)

برمايه:

نام گاوی که فریدون را شیر داد. (رستگار فسائی، ۱۳۶۹: ۱/ ۱۷۲-۱۷۳) و در پانوشت صفحه ۱۷۲ می‌گوید: در بعضی نسخه‌های غرر ثعالبی «برمایون»، «برمانون» است و اسدی «برمایون» آورده است. از این نام در اوستا سخنی نرفته است. «وولرس» آن را به کسر اول ضبط کرده است. و برهان آن را به فتح اول و «بزمایون» هم آورده است... «یوستی» نیز آن را برمایون ضبط کرده است. (همان: ۱۷۲)

پُرمايه: به سکون زای فارسی، نام آن گاو آبی که فریدون در کودکی به شیر آن پرورده شد. یکی گاو کش نام پُرمايه بود / زگاوان ورا برترین پایه بود و به کسر بای عربی و سکون رای مهمله هم ضبط شده است آن گاو را بزمایون نیز گویند. به فتح با وزای عربی و رای مهمله هم نقل کرده اند چنانکه شمس فخری فرماید:

تورستمی و فریدون و بارگیر ترا / از احترام بخوانند رخس و برمایون

(بغدادی، ۱۳۸۲: ۸۲) همو ذیل مدخل گاو گوید: ... آنکه فریدون در کودکی به شیر آن پرورده شد، گاو آبی بود (همان: ۳۳۳ - ۳۳۴)

در فرهنگ اساطیری- حماسی ایران به روایت منابع بعد از اسلام هم، هر دو ضبط «بَرمایه / پُرمایه» با ذکر شواهد آورده شده است. (صدیقیان، ۱۳۸۶، ۱ / ۲۱۳-۲۱۴)

«گاو پُرمایه / بَرمایه»: گاوی که به فریدون شیر داد. (اتابکی، ۱۳۷۹: ۳۰۱ و ۳۱۲): «پُرمایه»: گاو فریدون بود. (افشانی آقاجری، ۱۳۹۶: ۹۴): «بَرمایه»: گاو شیر دهنده به فریدون. (عادل، ۱۳۷۲: ۹۵)

رواقی در «فرهنگ شاهنامه» برای واژه «مایه» هشت معنا به قرار زیر آورده است:

« ۱. بنیاد واصل و اساس ۲. بهره، قسمت و نصیب ۳. سرمایه ۴. مقدار و اندازه ۵. لیاقت و شایستگی، توش و توان ۶. ارزش و قدر ۷. نوع و جنس ۸. ماده در برابر نر. » (رواقی، ۱۳۹۰، ۲ / ۱۹۷۲)

نیز برای واژه «پرمایه» بدون اشاره برای بدست دادن معنای مورد بحث ما در «گاو پرمایه» هفت معنای دیگر آمده است:

« ۱. گرانبها و ارزشمند و گران قیمت ۲. نژاده و بزرگ ۳. دارا و غنی ۴. بزرگ و سنگین و مهم ۵. با توش و توان و نیرومند ۶. آراسته و با شکوه ۷. آباد. » (همان: ۱ / ۵۴۵-۵۴۶)

جلال خالقی مطلق در «واژه‌نامه شاهنامه» ذیل مدخل «پُرمایه» شش معنا بدون اشاره به معنای مورد بحث ما برای آن آورده است. (خالقی مطلق، ۱۳۹۴: ۱۰۴ / ۵)

در فرهنگ‌های اروپایی برای معنای «مای / ma / may» یافته‌های زیر، قابل ذکرند:

«مایر ویلیام» درباره ریشه «ma» ذیل مدخل «ma» آن را به معنی «گاو ماده، چارپا، دام» دانسته است. (مایر، ۱۸۹۹م: ۷۸۲)

«مک دونل» ذیل مدخل «ma» آن را به معنی «گاو و دام» آورده است. (مک دونل، ۱۹۲۹م: ۲۱۰)

«مای ژفر» هم ریشه واژه «ma» را به معنی «گاو و حیوان اهلی» توضیح داده است. (مای ژفر، ۱۹۹۲م: ۲ / ۳۴۸)

«ترنر» در «فرهنگ تطبیق زبان‌های هند و اروپایی ذیل ریشه «ma» آن را معادل «گاو» دانسته است. (ترنر،

۱۹۶۶ م: ۱ / ۵۸۵

«Bohtlingk» در فرهنگ خود «ma» را در معنای «گاو و دام» آورده است. (Bohtlingk, ۱۸۵۵ م: ۵ / ۱۲۳۴)

بحث و بررسی

در شاهنامه، واژه بَرَمایون یا بَرَمیون (گاهی هم ضبط شده پرمایون) به عنوان صفت گاو نر زورمند آمده است. فردوسی این واژه را در توصیف نیروی گاو و اسب و قهرمانان به کار می‌برد. از نظر ریشه‌شناسی، این واژه احتمالاً ترکیبی است از: «بر» به معنای نیرو، بالندگی، بزرگی. «مایون» یا «ماین» که با «مای» در فارسی میانه به معنای گاو پیوند دارد (مای = گاو).

در زبان‌های ایرانی و هندواروپایی واژگانی هم‌ریشه یا هم‌معنی هست:

اوستایی:

در اوستا، واژه‌ی گئوش (geush) به معنای گاو آمده. ترکیباتی مثل گئوش اورون (جان گاو) هست.

پهلوی (فارسی میانه):

«گاو» = گاو یا گاؤ، و «مای» به صورت خاص برای گاو نر آمده.

ترکیب‌هایی مثل ماد-می در بعضی متون یعنی گله‌ی گاو.

سانسکریت (زبان خواهر پارسی باستان):

گاو (गौ) = go

گاو نر (वृषभ) vr̥ṣabha = به معنی نرینه‌ی گاو و نماد قدرت.

واژه vr̥ṣa به طور خاص نیروی باروری و مردانگی را هم می‌رساند.

لاتین:

گاو نر = taurus که واژه‌ی Taurus (ثور) در نجوم و اساطیر هم مشهور است.

یونانی باستان:

گاو نر (tauros) = ταῦρος ، همانند لاتین.

اوستایی / اوستایی نو:

واژه‌ی maē در اوستا و زبان‌های ایرانی شرقی برای دام یا حیوان اهلی، به ویژه گاو.

در سانسکریت، واژه‌ی (maya) "मय" وجود دارد، ولی این «مایا» (به معنای فریب، وهم، نیرو) است و ربطی به گاو ندارد.

در سانسکریت مای به معنای گاو نداریم. (وات کینز، ۲۰۱۱ ذیل go)

در عوض برای گاو از واژه‌های دیگری استفاده می‌شود:

गौ (go) = گاو (کلی، گاو نر یا ماده) (مک دونل، ۱۹۱۷ م: ۲۵۴)

गव्यम् (gavyam) = آنچه از گاو به دست می‌آید (مثل شیر)

वृषभ (vr̥ṣabha) = گاو نر قوی. (مایر ویلیامز، ۱۸۹۹: ۷۵۲. ذیل مدخل ma)

پس در سانسکریت اصیل، واژه‌ای به شکل "مای" برای گاو ثبت نشده اما در فارسی میانه و اوستایی واژه‌ی مای برای گاو نر موجود است.

برای نمونه سانسکریت واقعی که گاو در آن بیاید، یک قطعه از ریگ‌ودا (Rigveda) را می‌آوریم:»

सं गच्छध्वं सं वदध्वं सं वो मनांसि जानताम्।

॥ देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ॥ (Rigveda ۱۰/۱۹۱/۲)

در این سرود واژه‌ی گاو نیامده، ولی در دیگر بخش‌ها که گاو پرستیده می‌شود، هست، مثل:

गोमति धेनुमति सुविराय नमोभिः।

(Rigveda ۱/۲۸/۶)

ترجمه:

«به سرزمینی که پر از گاوها (गोमति gomati) و ماده گاوان (धेनुमति dhenumati) باشد، با نیایش درود

می‌فرستیم.» (Bohtlingk و دیگران، ۱۸۵۵: ۵ / ۱۲۳۴)

در اینجا نیز go به روشنی "گاو" است.

با توجه به موارد گفته شده، اعمّ اغلب شاهنامه پژوهان، بدون توجه به ضبط این واژه در اقدم نسخ شاهنامه، صورت پهلوی و اوستائی این واژه را پذیرفته و قرائت «برمایه» را مورد بررسی قرار داده‌اند. ادله این دسته از پژوهندگان این بوده که برمایون / برمایه در متون پهلوی و اوستایی به کار رفته است؛ برمایه در متون اوستایی و پهلوی صفت گاو نر دانسته شده که با روایت فردوسی و با توجه به صفت پرمایگی / پرشیری / دایگی این گاو در شاهنامه همخوانی ندارد. معانی بدست داده شده بنا بر ضبط «برمایه» که شاهنامه پژوهان ایرانی و مستشرقین آورده‌اند: پناهجویی / تجسمی زمینی از وارغنه / آنکه در اوج جوانی است / گاوی که حامل بار است / گاوی که مشتاق یا متمایل به جفت‌گیری است / یا گاوی که فرد نابالغ را مراقبت می‌کند، است. این معانی در صورتی می‌تواند محملی داشته باشد که حداقل با روایت فردوسی، همچنین ضبط اقدم نسخ و با صفاتی که فردوسی به این گاو در داستان فریدون داده، تایید شود.

از دیگر سوی شاهنامه پژوهانی که ضبط «پرمایه» را برگزیده و معنایی همچون: گرانبها و سودمند / پراز رنگ / ماده نخستین؛ پیشنهاد داده‌اند، همچنین در فرهنگ‌های اروپایی و سانسکریت هم که برای «مای» و «گاو» معنایی آورده شده، باز به معنای مانحن فیه اشاره نکرده‌اند. ما در ادامه بر آنیم تا، ضبط پرمایه را بنا بر ضبط اقدم نسخ شاهنامه، قرائت برتر و با توجه به گویش‌های خراسان - که فردوسی پرورش یافته آنجاست - معنایی متفاوت از آنچه تا به حال ارائه شده، بدست دهیم.

۱ جایجایی اسطوره‌ها

«نکته عمده در بررسی اسطوره‌ها در این دوره آن است که در می‌یابیم روایت‌ها از سرچشمه‌ای واحد به روایان نرسیده است؛ دیگر آنکه روایان این دوره، آن گونه که گمان می‌کرده‌ایم جانب امانت را در ذکر اصل آن روایت‌ها، بی‌دستبردی و اعمال سلیقه‌ای رعایت نکرده‌اند.» (صدیقیان، ۱۳۸۶: ۱۱-۱۳)

شاید برای نخستین بار، استاد سرکاراتی بحث جایجایی اساطیر را مطرح کردند و نظر خود را درین باره اینگونه بیان داشتند که شکل اسطوره به مقتضای هر دوره تغییر می‌کند. (سرکاراتی، ۱۳۷۸: ۲۳۱) «مخصوصاً که در اعصار باستانی اساطیر مکتوب نبود... در زمان فردوسی، مجموعه اساطیر تغییر شکل یافته‌ای از طریق خدایان‌ها و سنت‌های شفاهی نقالان به وجود آمده بود که با تفاوت‌هایی در تاریخ طبری و غررالسیر و مجمل‌التواریخ ملاحظه می‌شود.» (شمیسا، ۱۴۰۱: ۱۸-۱۹)

نکته مهم دیگر در همین باب، این است که «اثبات اصالت روایت، اثبات اصالت سخن نیست. یعنی اصالت روایت و اصالت سخن دو موضوع جداگانه‌اند. (خالقی مطلق، ۱۳۶۵: ۳۸۱) اگر چه «گاو برمایون» در اصل روایت

پهلوی وجود داشته و فریدون را پرورده، اما فردوسی با تکیه بر روایات شفاهی که پیش از او مدون شده، این داستان را به نظم کشیده است. به عبارت دیگر، فردوسی کاری با اصل گاو که در پهلوی و اوستایی چه معنا و کاربردی داشته، ندارد. در اینجا اصالت سخن فردوسی گاو پرمایه است هر چند «گاو برمایون» پهلوی و اوستایی، اصالت روایت دارند. «بدین جهت، در روایت فردوسی این گاو استثنائی، بی ذکر نام، فقط به فراوانی شیر توصیف شده است.» (متینی، ۱۳۶۴: ۱۳۰) بنابراین ما بنا بر دو اصل «جابجائی اساطیر» و اصل «اصالت سخن» فردوسی نه اثبات «اصل روایت» که پیشتر گفته شد، همچون دکتر متینی روایت «گاو پرمایه» را بر می‌گزینیم و با مبنا قرار دادن این روایت، واژه «پرمایه» را به لحاظ معنا، مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱-۲ برتری ضبط «پرمایه» بر «برمایه»

پشتوانه حدس و پیشنهاد نویسنده این سطور، برای برتری ضبط «پرمایه» بر «برمایه»، ضبط اقدم نسخ شاهنامه (فلورانس و سن ژوزف)، اصل «اصالت سخن فردوسی»، اصل «جابجایی اساطیر»، «قرائن متنی» در داستان کودکی فریدون و البته «پشتوانه گویشی» است.

از دیگر سوی، ضبط «پرمایه» در بیت مورد بحث، ضبط واحد هم نیست، بلکه در اقدم نسخ شاهنامه و در نسخ خطی متأخر هم آمده است. جدای از نسخه موزه فلورانس (اقدم نسخ شاهنامه) که این واژه با حرکت ضمه (پرمایه) مشکول شده، ضبط این واژه در نسخه شاهنامه کتابخانه دانشگاه سن ژوزف بیروت به شماره (Nc.43) که کتابت آن اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم گفته شده، همه جا صراحتاً با بای عجمی (پ) به صورت «پرمایه» کتابت شده است. (افشار و محمود امید سالار و...، ۱۳۸۹: برگ ۱۳ و ۱۹؛ برگ ۱۴ سطور: ۲، ۱۳ و ۱۴؛ برگ ۱۸ سطر: ۱۳). اهمیت نسخه دانشگاه سن ژوزف تا به آنجاست که خالقی مطلق، در ویرایش دوم شاهنامه، این نسخه را به دو اعتبار «نداشتن بیشتر روایات الحاقی مشهور و دیگری حفظ برخی از عناصر کهن زبانی، اعتباری نزدیک یا برابر دستنویس فلورانس دانسته است.» (خالقی، ۱۳۹۳: ۱/۹۴ مقدمه) از طرف دیگر «هر دستنویسی که متنش قدیم تر و دشوارتر بود، در تصحیح یک کلمه یا یک بیت، از متن همان دستنویس پیروی می‌کنیم.» (امید سالار، ۱۳۸۹: ۵۱) گیریم ضبط «پرمایه» در اقدم نسخ نمی بود، بنابراین کاتبان می‌بایست، ضبط آشنا و شناخته شده «برمایه» که سابقه پیشا اسلامی هم دارد، به صورت پرمایه مشکول می‌کردند نه بصورت «پرمایه = پرمایه» مگر نه این که در تصحیح متن، قاعده این است که ضبط دشوار به ساده و آشنا تبدیل می‌شود نه برعکس؛ در ایات ما نحن فیه هم، ضبط دشوار «پرمایه» است نه «برمایه».

بنابراین ضبط این واژه در دو نسخه از سه نسخه قرن هفتم شاهنامه، بصورت پرمایه و حتی در نسخه موزه بریتانیا (مورخ ۶۷۲ق) و سایر «نسخ قدیمی شاهنامه نیز هر جا کلمه مورد بحث به صورت «برمایه» با بای تازی

نوشته شده است با توجه به رسم الخط رایج در قرون پیشین بسیار محتمل است که آنرا «پرمایه» می‌خوانده‌اند. (متینی، ۱۳۶۴: ۱۲۷) ضبط این واژه در شاهنامه (چاپ بمبئی) به تصحیح استاد ملک‌الشعرای بهار هم، در هر شش بیتتی که این واژه آمده است، بصورت «پرمایه» کتابت شده است. (شاهنامه چاپ بمبئی، ۱۳۸۰: ۱۲/۱)

یکی دیگر از اصول مسلم تصحیح متن این است که «تناسب ضبط با سبک و سیاق مطلب» (امیدسالار، ۱۳۸۴: ۱۹۶) باید همخوانی داشته باشد. و نیز همانگونه که «بنتلی مصحح بزرگ انگلیسی گفته است: منطق و واقعیت بر صد دستنویس برتری دارد.» (همان، ۱۳۸۹: ۴۶) بنا به همین اصول، می‌بینیم در همه ابیات مورد بحث، صفت «پرمایگی / دایگی / پرشیری» با ضبط «پرمایه» که صفت گاو ماده است، همخوانی و تناسب بیشتری دارد تا ضبط «برمایه» که صفت گاو نر است؛ حتی در طومارهای نقالی (دوره صفویه وقاجار) که درباب کودکی فریدون و این گاو دایه مطرح شده، بدون ذکر نام این گاو که «برمایه» بوده یا «پرمایه»، بحث شیردهی آن، به عنوان دایه مطرح است. (آیدنلو، ۱۳۹۱: ۱۹۶؛ نایگلی، ۱۳۹۷: ۴۷-۴۹)

در برخی از متون بعد از اسلام، باز تکیه بر شیردهی این گاو در ارتباط با فریدون مطرح شده است:

«... ماده گاوی تازه زار را نیز همراه کردند که به گاو پرمایه معروف بود و زالی را به حفاظت آن دو گماشتند. زال پسر را با شیر گاو پرورش داد...» (صدیقیان، ۱۳۸۶: ۱ / ۱۶۶-۱۶۷ به نقل از ثعالبی) نیز در جایی دیگر گوید: «فریدون به ضحاک می‌گوید کشتن تو به خاطر جدم برای تو افتخار بزرگی است. من ترانه به خاطر او، بلکه به خاطر یک دنده گاو پرمایه می‌کشم.» (همو: ۱ / ۲۱۳ به نقل از ثعالبی)

۳-۱ عوامل گویشی

استفاده از واژه‌ها و ویژگی‌های کهن حفظ شده در زبان‌ها و گویش‌های محلی، یکی از راه‌های معتبر برای فهم دشواری‌های زبانی شاهنامه و دیگر متون کهن فارسی است. برین مبنا تا به امروز، مقاله‌های ارزشمندی همچون: «نقش آداب و رسوم عامه در حل و مشکلات ادبی: اسکدار / دلو آب» (رجائی بخارائی، ۱۳۴۷: ۱۱۴-۱۰۳)؛ «کزدم / گزدم؟» (متینی، ۱۳۴۷: ۱-۱۳)؛ «تجلی گویش‌های فارسی در تفسیرهای قران مجید» و «واژه‌های کهن و گویشی در البلغه» (راشد محصل، ۱۳۷۷: ۱۵۱-۱۵۷؛ ۱۳۶۹: ۱۲۳-۱۳۵) و غیره نوشته شده است.

هرچند برخی از شاهنامه‌پژوهان براین باورند که فردوسی از عوامل گویشی و گونه‌ای زبان برای منظوم کردن شاهنامه، کمتر بهره برده است (رواقی، مقدمه شاهنامه فلورانس، ۱۳۶۹: ۱۵-۱۶) اما به طور کلی نمی‌توان آن را نادیده گرفت زیرا «ارتباط گویش‌ها و زبان ادبی متون کهن، بدان حد است که می‌توان مدعی شد بدون شناخت گویش‌ها، یعنی شاخه‌های محاوره‌ای و منطقه‌ای یک زبان، پی بردن به معنی یا ضبط دقیق برخی از واژه‌های ناشناخته و یا کم کاربرد متن‌های ادبی، دشوار و حتی غیر ممکن است.» (کیا، ۱۳۹۰: ۹) «از دیگر سوی گویش‌ها

به نسبت زبان ادبی و رسمی، کمتر تحت تأثیر زبان‌های دیگر قرار می‌گیرند و روند تحول و تغییر در آنها کندتر است و ویژگی‌های بنیادی را بهتر و بیشتر بازتاب می‌دهد. (همان: ۹) از دیگر سوی «از واژگان گویشی، می‌توان برای برطرف کردن مشکلاتی که در برخی متون کهن فارسی از نظر درک و فهم دیده می‌شود، سود جست؛ زیرا گویش‌ها، به ویژه گویش‌های خراسان، غالباً ادامه فارسی قرن‌های چهارم و پنجم و ششم هجری است.» (زمردیان، ۱۳۸۲: ۴۰) از قضا، گونه‌های گویشی در برخی از ابیات شاهنامه، برای فهم معنای بیت و انتخاب ضبط اصح در نسخ شاهنامه، بسیار راهگشا و مفیداند و مقالات متعددی هم با تکیه بر گونه‌های گویشی درباره ابیاتی از شاهنامه تا به حال نوشته شده است. نمونه را: «مری، واژه‌ای نادر در شاهنامه» (صادقی، ۱۳۹۳: ۱۲۴-۱۲۹)؛ «بازتاب یک شاخصه گویشی در مصرع‌های شاهنامه» (همو، ۱۴۰۰: ۸۵-۹۵)؛ «بازخوانی مصرع‌های شاهنامه» (چرمگی عمرانی، ۱۳۸۹: ۱۳۵-۱۴۶)؛ «گرز (karz) واژه‌ای از گویش خراسان در شاهنامه؟» (آیدنلو، ۱۳۹۴: ۱۱-۲۴)؛ «مویی دیگر به ریسمان تصحیح ابیاتی از شاهنامه» (یاحقی، ۱۳۹۶، ب: ۵۶۱-۵۷۳) و نمونه‌های بسیار دیگری نوشته شده است.

باری پیشنهاد ما مبنی بر طرح ضبط «گاو پُرمایه» بر اساس ادله ذکر شده، و نیز با استناد به پشتوانه گویشی، به دست دادن معنایی است که تا به حال مطرح نشده و در «واژه نامه شصت و دوگویش ایرانی» هم نیامده است. (کیا، ۱۳۹۰: ۷۴۷)

معنای «مایه» در ارتباط با «گاو / بز» در بین دامداران و مردم این نواحی (خراسان رضوی و جنوبی) هنوز هم رایج است. و جالب اینکه تا به حال هیچ یک از شاهنامه‌پژوهان و شارحان شاهنامه به این معنای مورد بحث، اشاره نکرده‌اند.

به لحاظ دستوری، واژه «پُرمایه» در «گاو پُرمایه» (صفت + اسم) اسم مرکب است. «پُرمایه» به معنای «بزرگ» و «مایه» به معنای «پستان گاو / بز» است. این واژه در گویش جنوب خراسان (رضوی و جنوبی) هنوز هم در بین مردم بویژه دامداران کاربرد دارد.

واژه «مایه» در گویش گناباد به صورت «مَی - مایه» (maya) تلفظ می‌شود؛ به معنای پستان گاو / گوسفند (میش) و «پُرمایه» در ترکیب «گاو پرمایه» به معنای گاوی که پستان آن بزرگ و مجازاً پر شیر است، کاربرد دارد. «زمانی که مایه و پُرمایه و مایه دار به عنوان صفت برای «گاو و گوسفند / بز» به کار می‌رود، مجازاً به معنای گاو / گوسفند / بز است که شیر بسیار و فراوان دارد. و جالب اینکه این پرمایه‌گی صرفاً برای گاو، گوسفند / بز کاربرد دارد و مثلاً برای شتر به کار نمی‌رود» (به نقل از علیرضا قاسمی از روستای مند گناباد که حداقل دو نسل قبل از او، پیشه گاو داری داشته‌اند).

این واژه در روستای اردکول (بخش زیر کوه قاین)، مایه (maya) «لوله پستان احشام» و مایه خونه (maya xuna) به معنای «پستان گاو، گوسفند و بز» (صادقی، ۱۳۹۹: ۱۶۸) و «پرمایه» به معنی «گاو که دارای پستان بزرگ و شیر فراوان باشد.» به کار رفته است. (همان: ۹۰) در برابر «کور مایه» (kur maya) به معنای گاو که لوله‌های پستانش از حد معمول کوچکتر باشد. (همان: ۱۵۸)

«مایه» در شهر تون (فردوس) مایِ خَانَ (maya xana) مایه خانه، پستان گاو (یاحقی، ۱۳۹۶: ۴۰۰) و در روستای زرقان سبزوار هم با همین تلفظ و معنا به کار می‌رود. (به نقل از دکتر زرقانی) در روستای رودمعجن تربت حیدریه هم واژه «مایه» به صورت «میه» (maya) به معنای پستان گاو / بز و مجازاً به پر شیر بودن «گاو / بز» اشاره دارد. (به نقل از دکتر فتوحی رودمعجنی) (فایل صوتی برخی از گویشوران برای تلفظ پرمایه و معنای آن، پیوست مقاله است)

بنابراین فردوسی در این ابیات، «پرمایه» را به عنوان صفتی برای این گاو آورده و از آن «پر شیری و بزرگی پستان» را اراده کرده است. کما اینکه، صاحب فرهنگ‌آندراج و انجمن‌آرای ناصری نیز دهخدا هم «پرمایه» را در «گاو پرمایه» صفت می‌دانسته‌اند. (متینی: ۱۲۸) و صرفاً از آن اراده پرشیری کرده بدون اینکه «مایه» را به معنای «پستان» به کار ببرند.

جدای از صفت پرشیری این گاو که بصورت «پرمایگی» در شاهنامه مطرح شده، صفت دایگی این گاو هم هست که فریدون را شیر می‌داده و مؤید خوانش ضبط «پرمایه» است تا ضبط «برمایه» و در شاهنامه هم با صفت «مهربان دایه» از آن یاد شده است؛ آنجا که فردوسی در داستان ضحاک آنگاه که فریدون از مادرش، سرگذشت خود را جویا می‌شود، مادرش می‌گوید تو با پستان (مجازاً شیر) «گاو پرمایه» پرورده شدی و جالب اینکه صراحتاً درین بیت، نام «پستان» را صراحتاً آورده، حال اینکه در ابیات پیش گفته به جای استفاده از «پستان» با نام دیگر آن یعنی (مایه و پرمایه) که هنوز در گویش‌های جنوب خراسان کاربرد دارد، استفاده کرده است.

... ز پستان آن گاو طاووس رنگ برافراختی چون دلاور پلنگ

سرانجام از آن گاو و آن مرغزار یکایک خبر شد بر شهریار

بیامد بکشت آن گرانمایه را چنان بی زبان مهربان دایه را

(خالقی مطلق، ۱۳۸۶، ۱/ ۶۵: ابیات ۱۶۹-۱۷۱)

نکته‌ای که در این ابیات، مؤید گفته ما است وبا سبک و سیاق و اوصاف این ماده گاو همخوانی دارد و ما را در انتخاب ضبط «پرمایه» به معنی گاو که پستان بزرگ (مجازاً پرشیری) دارد، ترغیب می‌کند، این است که ضبط

«پرمایه» به صراحت با سه واژه «پستان»، «مهربان دایه» و «گرانمایه (گران + مایه) (موهم معنای مایه/ پستان بزرگ) مؤکد هم شده است. فردوسی ماهرانه درین ترکیب، جدای از معنی محصل «گران مایه» (ارزشمندی)، بزرگی مایه (بزرگ بودن پستان و مجازا پرشیری) این گاو طاووس رنگ را هم اراده کرده است.

نتیجه گیری

ضمن فضل تقدّم استاد متینی وادله ایشان مبنی بر انتخاب روایت و ضبط «پرمایه»، فردوسی شاهنامه را نه با تکیه بر متون پهلوی بلکه براساس روایات شفاهی که پیش از او به زبان فارسی به قید کتابت درآمده، به نظم درآورده است. بنا به دلایل زیر ضبط برگزیده ما از این واژه، «پرمایه» به معنی پرشیر است:

- بنا بر اصل «جابجائی اساطیر» و «اصالت سخن فردوسی» و مهم‌تر از این دو، ضبط دو نسخه قدیم شاهنامه یعنی «موزه فلورانس (اقدام نسخ) و نسخه سن ژوزف (کتابت اواخر قرن هفتم)» که دلایل آن در متن مقاله مورد بررسی قرار گرفت، برتری ضبط «پرمایه» بر ضبط «برمایه» است.

- در شاهنامه و تمام متون و حتی شاهنامه شناسانی که گاو «پرمایه / برمایه» را به هر دو ضبط نوشته و خوانده‌اند، یک چیز در همه آنها مورد تایید قرار گرفته است و آن بحث فراوانی شیر و شیردهی گاو «پرمایه» به فریدون است. حتی در طومارهای نقالی (دوره صفویه و قاجار) که در باب کودکی فریدون و این گاودایه مطرح شده، بدون ذکر نام این گاو که برمایه بوده یا پرمایه، بحث شیردهی آن، به عنوان «دایه» مطرح است. بنابراین ضبط «پرمایه» که همچون صفتی برای گاو ماده است بر ضبط «برمایه» که در متون اوستایی و پهلوی، صفت گاو نر، برشمرده شده، برتری دارد.

- بنا به روایت «گاو پرمایه» ما بر اساس گونه گویی در جنوب خراسان، «مایه» را در معنایی کهن و رایج - در بین مردم آن سامان بویژه دامداران - در معنی «پستان» و «پرمایه» را که به عنوان صفتی برای این گاو دایه در داستان فریدون آمده به معنای «گاو» که دارای پستان بزرگ (مجازا پرشیر) است؛ مورد بررسی و پیشنهاد قرار دادیم. معنایی که تا به حال از نگاه شاهنامه‌شناسان و حتی فرهنگ‌های عمومی و تخصصی شاهنامه به دور مانده است.

منابع

- افشار، ایرج (۱۳۹۰) کتابشناسی فردوسی و شاهنامه، چاپ چهارم، تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- اکبری مفاخر، آرش (۱۳۸۸) «کردارشناسی اهریمن در پادشاهی جمشید»، جستارهای ادبی، شماره ۱۶۴، سال چهل و دوم، بهار صص ۸۳-۱۱۳.

- (۱۳۹۵) «شاه گاو سوار» پژوهشنامه ادب حماسی، دوره ۱۲، شماره ۲۱، تابستان و پاییز، صص ۱۳-۴۲.
- امید سالار، محمود (۱۳۸۴) «علامه قزوینی و فن تصحیح متن» نامه بهارستان، سال ششم، شماره اول-دوم، زمستان، دفتر ۱۱-۱۲، صص: ۱۸۹-۲۰۶.
- (۱۳۸۶) «سی و دو مقاله در نقد و تصحیح متون ادبی» چاپ اول، تهران، بنیاد موقوفات ایرج افشار.
- آیدنلو، سجاد (۱۳۹۰) دفتر خسروان، چاپ اول، تهران، انتشارات سخن.
- (۱۳۹۱) «طومار نقالی شاهنامه» چاپ اول، تهران، انتشارات به نگار.
- (۱۳۹۴) «کرز (karz) واژه ای از گویش خراسانی در شاهنامه»، پژوهشنامه ادب حماسی، سال یازدهم، شماره بیستم، پاییز و زمستان، صص: ۱۱-۲۴.
- چرمگی عمرانی، مرتضی (۱۳۸۹) «بازخوانی مصرعی از شاهنامه (هم یا هم؟)»، جستارهای ادبی، سال چهل و سوم، شماره اول،، پیاپی ۱۶۸، بهار، صص: ۱۳۵-۱۴۶.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۶۵) «برمایه یا پرمایه»، مجله ایران نامه، سال پنجم، شماره دوم، زمستان، صص ۳۷۶-۳۷۷.
- (۱۳۸۹) یادداشت‌های شاهنامه، چاپ اول، جلد نهم، بخش یکم، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- (۱۳۹۴) واژه نامه شاهنامه، به کوشش فاطمه مهری و گلاره هنری، چاپ دوم، جلد پنجم، تهران، سخن.
- راشد محصل، محمد تقی (۱۳۶۹) «واژه ای کهن و گویشی در البلغه»، فصلنامه فرهنگ، پیاپی شش، صص: ۱۲۳-۱۳۵.
- (۱۳۷۷) «تجلی گویش‌های فارسی در تفسیرهای قران مجید» در یاد نامه استاد احمد احمدی بیرجندی، مرکز خراسان شناسی، صص: ۱۵۱-۱۵۷.
- رجائی بخارائی، احمد علی (۱۳۴۷) «نقش آداب و رسوم عامه در حل مشکلات ادبی: اسکدار / دلو آسیا»، مجله دانشکده ادبیات مشهد، سال چهارم، بهار و تابستان، صص: ۱۰۳-۱۱۴.
- رستگار فسائی، منصور (۱۳۵۴) «فریدون در شاهنامه»، مجله خرد و کوشش، شماره ۱۷، تابستان، صص ۳۷-۵۲.

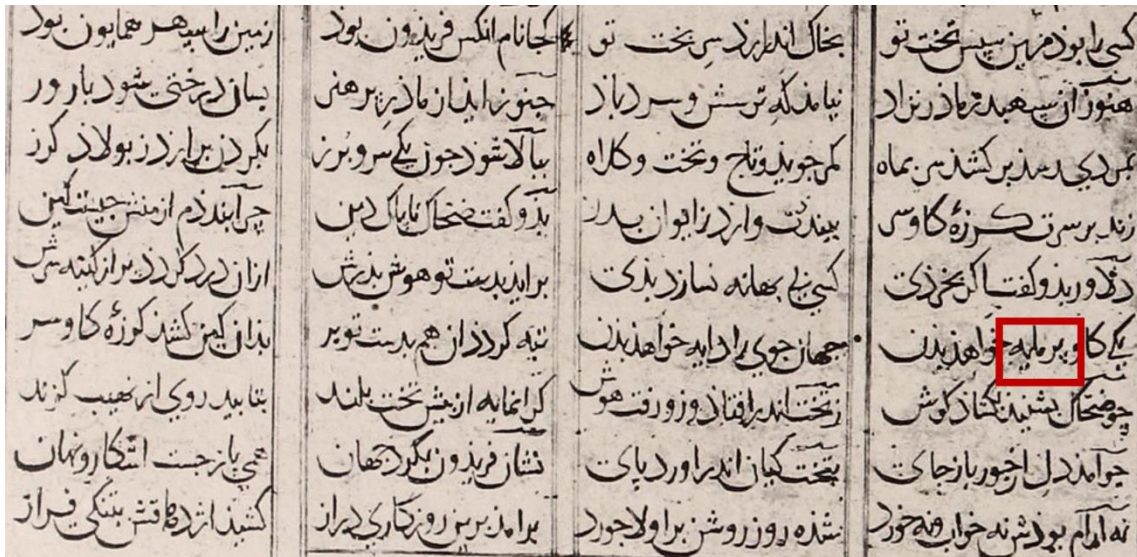
- رواقی، علی (۱۳۹۰) «فرهنگ شاهنامه»، دو جلد، چاپ اول، تهران، فرهنگستان هنر.
- زالمان، کارل. گ (۱۳۸۲) لغت شاهنامه، ترجمه توفیق سبحانی، چاپ اول، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- زمردیان، رضا (۱۳۸۲) «نقش گویش‌ها در کمک به از میان بردن برخی از ابهامات واژگانی متون کهن فارسی دری»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، دوره ۳۶، شماره ۱، پیاپی ۱۴۰، صص: ۳۹-۶۲.
- سرکاراتی، بهمن (۱۳۸۵) سایه‌های شکار شده (گزیده مقالات فارسی) «جابجایی اساطیر در شاهنامه» چاپ دوم، تهران، انتشارات طهوری.
- شمیسا، سیروس (۱۴۰۱) اساطیر و اساطیر واره‌ها، چاپ اول، تهران، انتشارات هرمس.
- صادقی، محسن (۱۳۹۹) در آمدی بر گویش اُردکولی، چاپ اول، مشهد، نشر دستور.
- (۱۴۰۰) «بازتاب یک شاخصه گویشی در مصراعی از شاهنامه فردوسی»، نشریه علمی جستارهای نوین ادبی، شماره ۲۱۲، بهار، سال پنجاه و چهارم، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، صص: ۸۵-۹۵
- (۱۳۹۳) «مری، واژه‌ای ناشناخته در شاهنامه»، فرهنگ نویسی، شماره ۵ و ۶، اردیبهشت، صص: ۱۲۴-۱۲۹.
- صدیقیان، مهین دخت (۱۳۸۶) فرهنگ اساطیری - حماسی ایران، جلد اول، چاپ دوم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
- صفا، ذبیح الله (۱۳۷۹) حماسه سرایی در ایران، چاپ ششم، تهران، امیرکبیر.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۰) شاهنامه (چاپ بمبئی ۱۲۷۶ق) به تصحیح و توضیح استاد ملک الشعرا بهار، به کوشش علی میر انصاری، چاپ اول، انتشارات استاد، تهران.
- (۱۳۸۶) شاهنامه، به تصحیح جلال خالقی مطلق، جلد اول، چاپ اول، تهران، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
- (۱۳۹۳) شاهنامه، پیرایش جلال خالقی مطلق، جلد اول، چاپ اول، تهران، سخن.
- (۱۳۸۹) شاهنامه فردوسی (نسخه برگردان از روی نسخه کتابت اواخر سده هفتم یا اوایل سده هشتم، وابسته به کتابخانه سن ژوزف بیروت)، به کوشش ایرج افشار، محمود امید سالار، نادر مطلبی کاشانی با مقدمه از جلال خالقی مطلق، تهران، انتشارات طهوری.

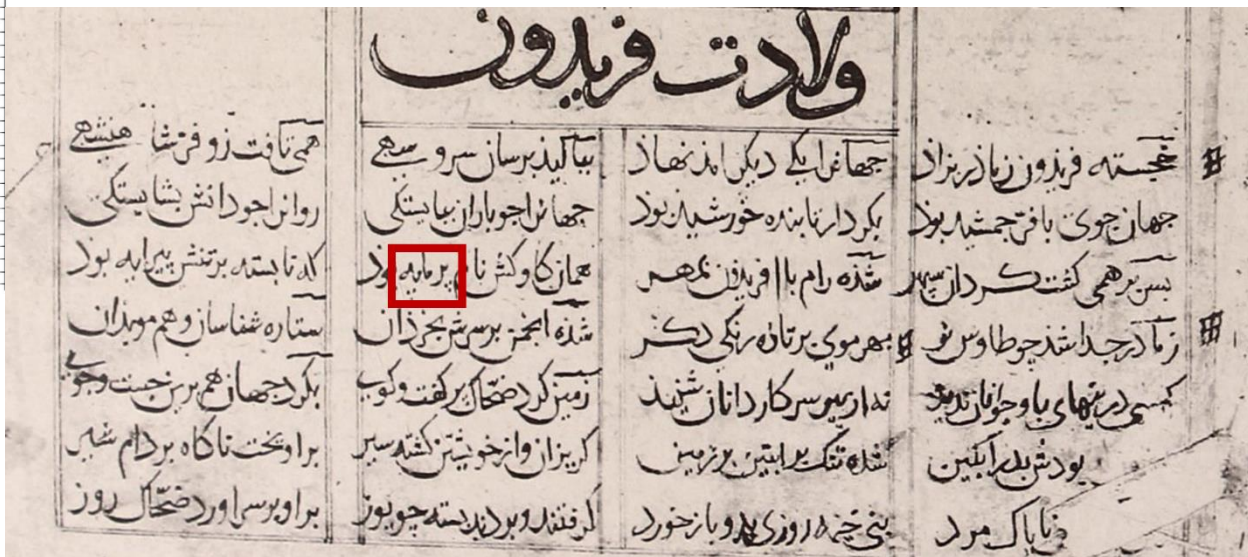
- (۱۳۸۴) شاهنامه فردوسی، (چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه بریتانیا مشهور به شاهنامه لندن)، نسخه برگردانان: ایرج افشار، محمود امید سالار، تهران، چاپخانه خوشه.
- (۱۳۶۹) شاهنامه فردوسی (چاپ عکسی از روی نسخه کتابخانه ملی فلورانس مورخ ۱۴۶۱ ق) بامقدمه علی رواقی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- کزازی، میر جلال الدین (۱۳۹۲) نامه باستان (ویرایش و گزارش شاهنامه فردوسی) جلد اول، چاپ هشتم، تهران، انتشارات سمت.
- کیا، صادق (۱۳۹۰) واژه نامه شصت وهفت گویش ایرانی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی (۱۳۴۷) زین الاخبار، به تصحیح عبدالحی حبیبی، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- متینی، جلال (۱۳۶۹) «فریدون و سرزمین آفتاب»، مجله ایران شناسی، سال دوم، شماره ۱، ۱۵۸-۱۷۷.
- (۱۳۶۴) «روایات مختلف درباره دوران کودکی و جوانی فریدون»، مجله ایران نامه، سال چهارم، شماره اول، پاییز، صص: ۸۷-۱۳۲
- (۱۳۴۷) «گزدم، گزدم؟» مجله دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد، سال چهارم، بهار و تابستان، صص: ۱-۱۳.
- مجمل التواریخ والقصص (۱۳۷۹) (نسخه عکسی مورخ ۷۵۱ کتابخانه دولتی برلین)، نسخه برگردانان ایرج افشار و محمود امید سالار، تهران، چاپخانه خوشه.
- مختاریان، بهار (۱۳۸۷) «گاو برمایه، گرز گاوسر و ماه پیشانی» نامه فرهنگستان، دوره دهم، ش ۲، شماره مسلسل ۳۸، صص ۱۲۵-۱۳۵.
- مزدا پور، کتایون (۱۳۷۶) «ضحاک و فریدون» سخنواره (پنجاه و پنج گفتار پژوهشی)، به کوشش ایرج افشار و هانس روبرت رویمر، چاپ اول تهران، انتشارات توس. صص ۶۳۳-۶۴۵.
- منشی زاده، داود (۱۳۶۵) «نکاتی چند درباره مقاله فریدون»، مجله ایران نامه، سال پنجم، شماره دوم، زمستان، صص ۳۷۷-۳۷۹.
- مولائی، چنگیز (۱۳۸۹) «بررسی روایات مربوط به ضحاک و گاو برمایه در متن های ایرانی»، مامه فرهنگستان، سال یازدهم، ش ۳، شماره مسلسل: ۴۳، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- نایگلی، محمد شریف (۱۳۹۷) طومار جامع نقالی (طومار جامع قجری) به تصحیح فرزاد قائمی، چاپ دوم، مشهد، انتشارات به نشر.

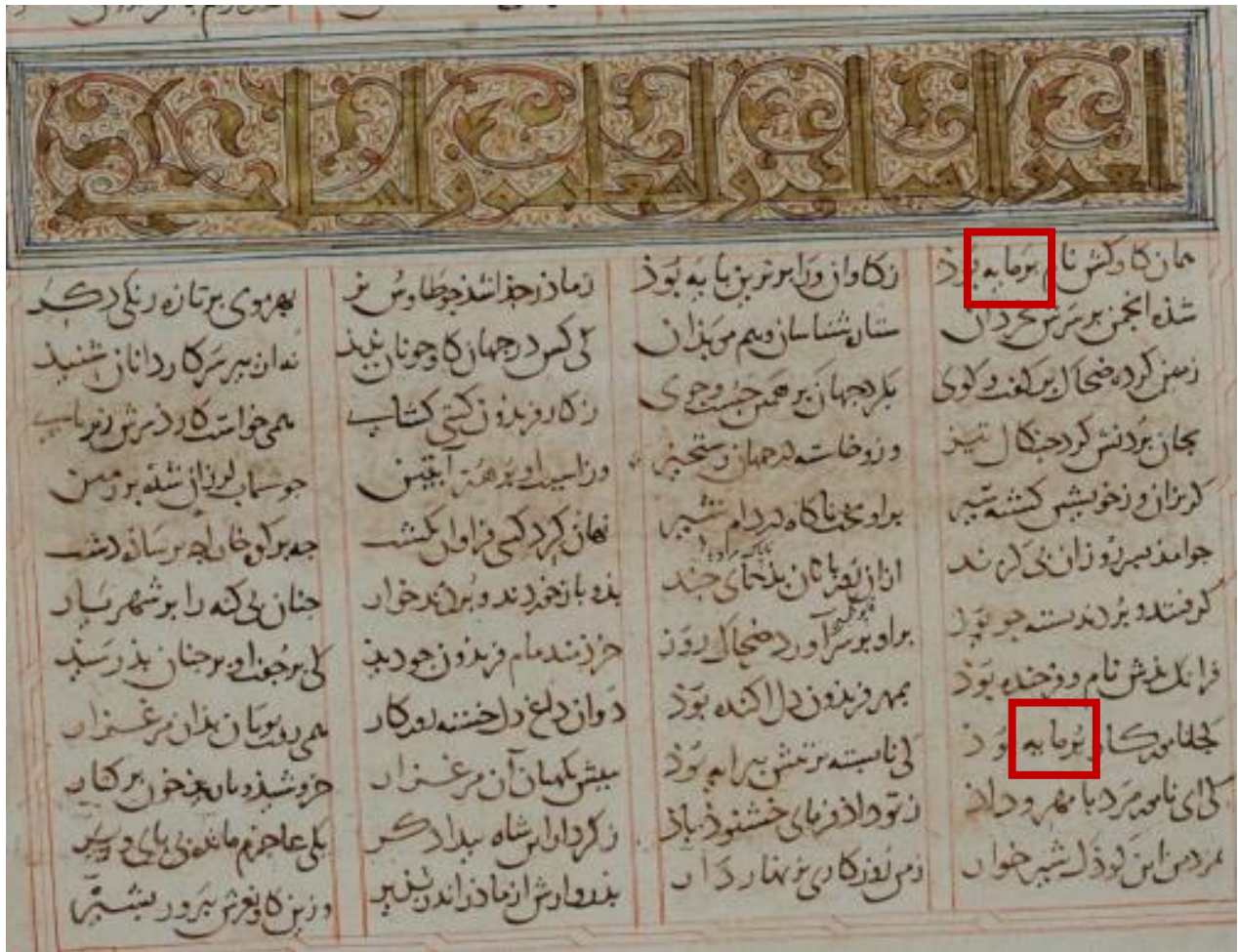
- یاحقی، محمد جعفر (۱۳۷۵) فرهنگ اساطیر، چاپ دوم، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و سروش، تهران.
- (۱۳۹۶) واژه نامه گویش تون (فردوس)، چاپ اول، تهران فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- (۱۳۹۶) « موبی دیگر به ریسمان تصحیح ابیاتی از شاهنامه»، در ارج خرد (جشن نامه استاد جلال خالقی مطلق) به اهتمام فرهاد اصلانی و معصومه پور تقی، تهران، مروارید. صص: ۵۶۱-۵۷۳.
- Monier- Willams, M.(1899) A Sanskrit-English Dictionary. Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages (New Edition) Oxford: Clarendon Press.
- Macdonell, A. A. (1917) A Sanskrit Grammar for Student. Oxford: Clarendon Press.
- Macdonell, A. A. (1929). A Practical Sanskrit Dictionary. London: Oxford University Press.
- Mayrhofer, M. (1992). Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen (Vol. 2). Heidelberg: Carl Winter.
- Turner, R. L. (1966). A Comparative Dictionary of the Indo- Aryan Languages (Vol. 1). London: Oxford University Press.
- Bohtlingk, O., & Roth, R. (1855-1845). Sanskrit- Wörterbuch (Vol. 5). St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences.
- Watkins, C. (2011) the American Heritage Dictionary of Indo - European Roots (3rd ed). Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

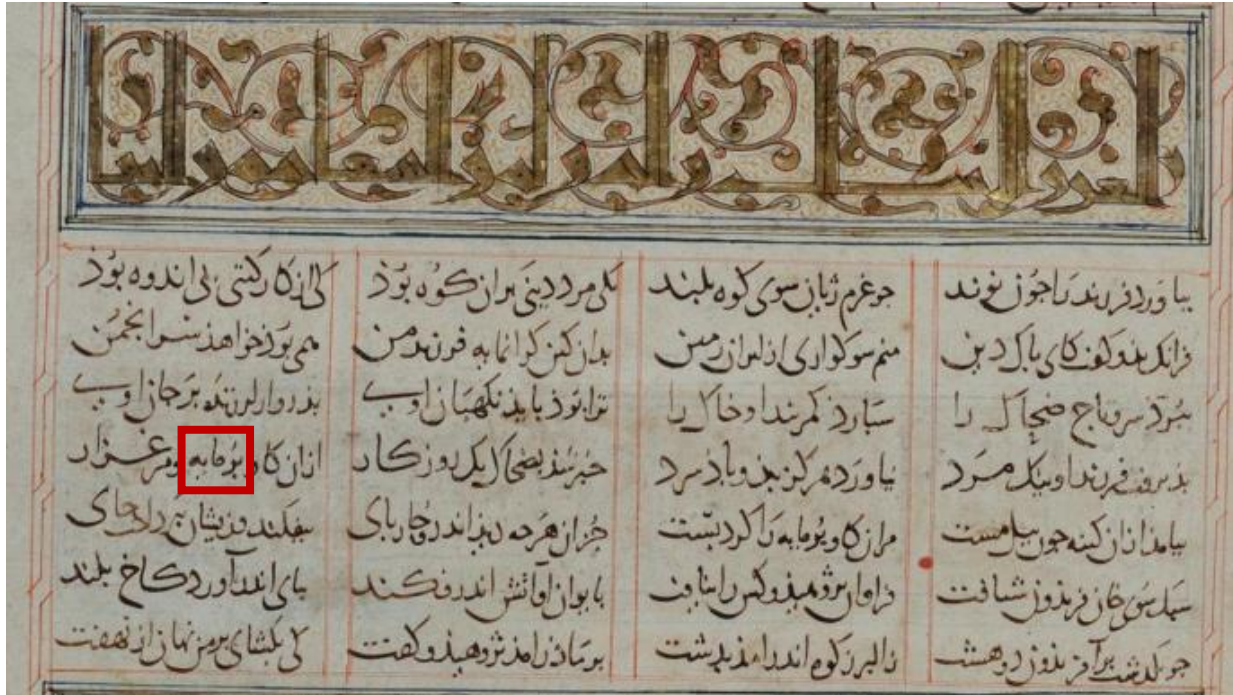
نسخه‌برگردان از روی نسخه کتابتِ اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری قمری (کتابخانه شرقی، وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت، شماره 43 NC)، برگ 494a، سطر ۱۳.

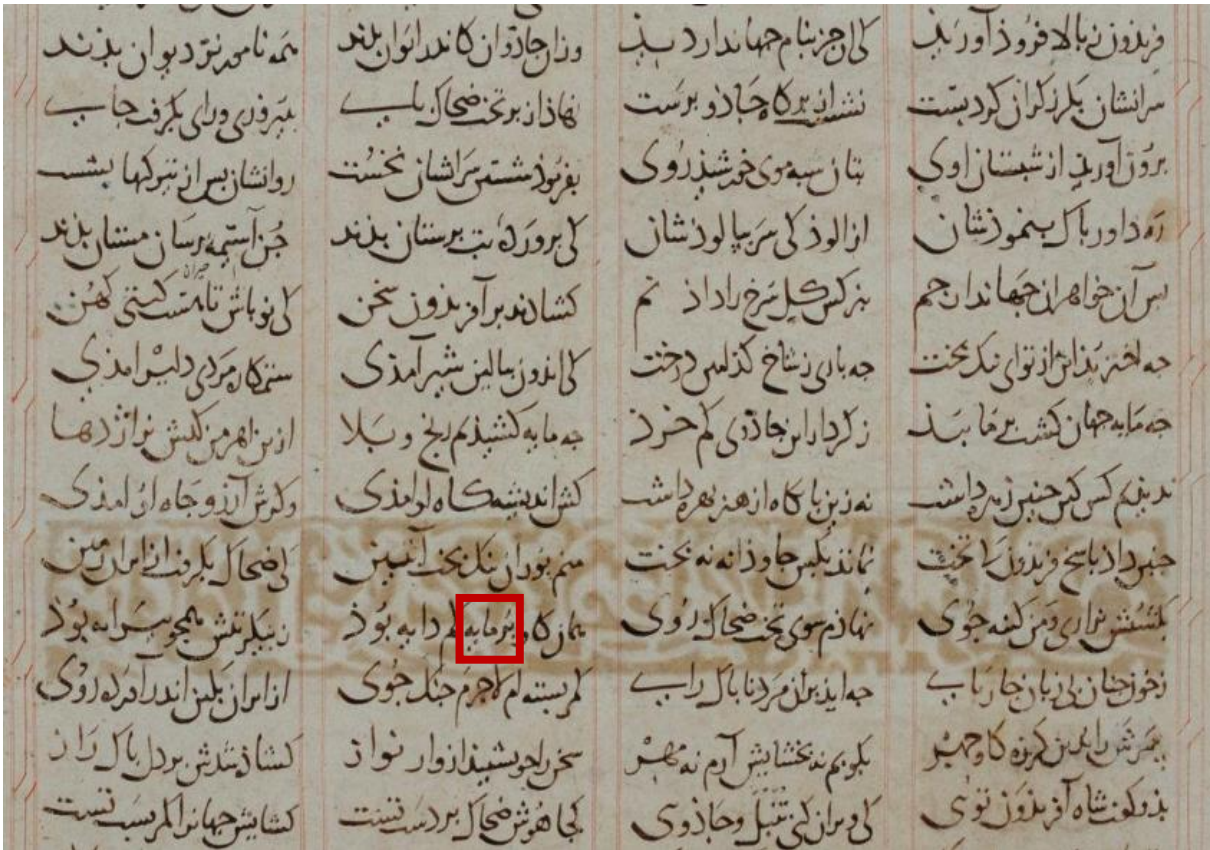
نسخه‌برگردان از روی نسخه کتابتِ اواخر سده هفتم و اوایل سده هشتم هجری قمری (کتابخانه شرقی، وابسته به دانشگاه سن ژوزف بیروت، شماره 43 NC)، برگ 494a، سطر ۱۹.

دست‌نویس کتابخانه ملی فلورانس به شماره Ms.C1.III.24، کتابت ۱۴۶۰ ه.ق، صفحه ۲۷، سطر ۱۴ و ۲۲.

دست‌نویس کتابخانه ملی فلورانس به شماره Ms.C1.III.24، کتابت ۱۴۵۶ ه.ق، صفحه ۲۸، سطر ۱۱.

دست‌نویس کتابخانه ملی فلورانس به شماره Ms.C1.III.24، کتابت ۱۴۰۶ ه.ق، صفحه ۳۳، سطر ۱۵.

۱۴۰ شوم بی از خاک جادوستان
شوم با پسر سوی هندوستان
شوم خوبرخ را به البرز کوه
چو غم زبان سوی کوه بلند
که از کار گیتی بی‌اندوه بود
منم سوگواری از ایران زمین
همی بود خواهد سر انجمن
سپارد^{۱۲} کمر بند^{۱۳} او خاک را
پدروار لرزنده بر جان اوی^{۱۴}
نیورد هرگز بدو^{۱۵} باد سرد
از آن گاو برمایه^{۱۶} و مرغزار^{۱۷}
مران گاو برمایه^{۱۸} را کرد پست^{۱۹}
بیفگند^{۲۰} زیشان برداخت^{۲۱} جای
فراوان پژوهید^{۲۲} کس را نیافت
پسای^{۲۳} اندر آورد^{۲۴} کاخ بلند
ز البرزکوه اندر آمد به دشت
که بگشای بر من نهان از نهفت
کیم من؟ به تخم از کدامین^{۲۵} گهر؟
یکی دانشی داستانی^{۲۶} بز

برم بی از خاک جادوستان
شوم ناپدید از میان گروه
بیاورد فرزند را چون نوند
یکی مرد دینی بران^{۲۷} کوه بود
فرانک بدو گفت کای^{۲۸} پاکدین
بدان کین^{۲۹} گرانمایه فرزند من
۱۴۵ ببرد سر و تاج^{۳۰} ضحاک را
ترا بود باید نگهبان اوی^{۳۱}
پذیرفت^{۳۲} فرزند او نیکمرد
خبر شد^{۳۳} به ضحاک یک^{۳۴} روزگار
بیامد از آن^{۳۵} کینه چون پیل مست
۱۵۰ جز آن هرچه^{۳۶} دید اندرو^{۳۷} چارپای
سبک سوی خان فریدون^{۳۸} شتافت
به ایوان او آتش اندرفگند
چو بگذشت بر آفریدون^{۳۹} دوهشت
بر مادر آمد پژوهید^{۴۰} و گفت
۱۵۵ بگویی مرا تا^{۴۱} که بودم پدر؟
چه گویم کیم، بر سر انجمن؟

۱- لن: بدانم که از؛ لی: روم من ازین؛ ل: بی ازین؛ متن: نه دستنویس دیگر ۲- ف: شوم باسرمن؛ ل: شوم تا سر مرز؛ متن: ده دستنویس دیگر (وینز ل، ل، لن، آ) ۳- س، لن، ق، ل، لی، پ، آ، ل: مرین را برم سوی (لن، ق، ل، پ: تابه؛ متن: فن، ل، ق، و، ب (وینز ل، ل، لن، آ)؛ ف، ل، ق، لی (وینز ل، ل) پس از این بیت افزوده اند:

چوگفت این سخن خوبرخ را ببرد (لی: خوبرخ با پدر) زبس داغ (ل: درد) او (لی: از) خون دلم می سترد (ق: بدل می فسرد) این بیت درهشت دستنویس دیگر (وینز در لن، آ) نیست ۴- ل، ق: چو مرغان بران تیغ کوه بلند؛ متن: ده دستنویس دیگر (وینز ل، ل، لن، آ) ۵- ق، لی، پ: بدان؛ متن: نه دستنویس دیگر ۶- س، آ: پر ۷- و: ای؛ آ: که ۸- ل، لی، و: ز؛ متن: نه دستنویس دیگر ۹- لن: کان ۱۰- ق: شه ۱۱- ل: سر تاج؛ ب: سر زبال؛ لن این بیت را ندارد؛ متن: نه دستنویس دیگر ۱۲- ق: بسازد ۱۳- ب: کمرگاه ۱۴- س، لی، آ، ل: او؛ متن: هفت دستنویس دیگر ۱۵- ل- پ، ل، آ، ب: بپذیرفت؛ متن: ف، و، آ ۱۶- ق، و: برو ۱۷- لی: خبر برد ۱۸- ل، ق: بد؛ متن: ده دستنویس دیگر (وینز ل، لن، آ) ۱۹- ف: برمایه (=برمایه)؛ ل، س، ق، لی: برمایه (حرف یکم یک نقطه دارد)؛ و، آ، ل، ب: برمایه (حرف یکم سه نقطه دارد) ۲۰- ل، س، لن، ق، ل، لی، پ، و، آ، ب: بیامد بر از؛ ل: بیامد بران؛ متن: ف، ل، ق، ۲۱- ف: ندارد) ۲۲- ل، پ، آ، ل: همه هرچه (ل، ق: هرچ)؛ و: جز او هرچه؛ ب: همان هرچه؛ متن: ف (وینز لن، آ) ۲۳- لی: مست (بساوند برمایه (=برمایه)؛ ل، س، لن، ق، ل، لی: برمایه (حرف یکم یک نقطه دارد)؛ و، آ، ل، ب: برمایه (حرف یکم سه نقطه دارد) ۲۴- ل، پ، آ، ل: بیامد بران؛ متن: ف (وینز لن، آ) ۲۵- و: بود اندران ۲۶- پ: > ندارد) ۲۷- ل: پردخت؛ متن: بازده دستنویس دیگر ۲۸- و: سوی خانه آفریدون؛ آ: بیک سوی خان فریدون؛ متن: ده دستنویس دیگر ۲۹- لی: < و ۳۰- ل، ق: زبا؛ س، لن، ق، ل، لی، پ، آ، ل، ب: زبای؛ متن: فن، و، آ ۳۱- ق: اندر افکند ۳۲- ل: چو بگذشت از آن بر فریدون؛ متن: بازده دستنویس دیگر ۳۳- س، لن، ق، ل، لی، پ، آ، ل، ب: از؛ متن: فن، ل، ق، و، آ ۳۴- و: پرسیدن فریدون از مادر نژاد خود را؛ ق: سؤال فریدون نژاد خود از مادر؛ ل: پرسیدن فریدون از مادر خبر پدر؛ ب: بازچسب فریدون نژاد خود را ۳۵- ل- پ، ل، ب: بگو مرا تا؛ و (وینز لن، آ): بگو مرا تا؛ بگو تا مرا خود؛ متن: ف (وینز ل، ل) ۳۶- ل، ق، لی، و، ل: زتخم کدامین؛ آ: زتخم از کدامین؛ متن: فن، س، لن، ق، ل، پ، ب (وینز ل، ل) ۳۷- ل، ق: داستانم؛ متن: ده دستنویس دیگر